

Cilt/Volume 2, Sayı/Issue 3, Ocak /January 2020, ss. 165-178

Geliş Tarihi–Received Date: 25.06.2019 Kabul Tarihi–Accepted Date: 17.10.2019

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

AHMED CEVDET PAŞA VE MODERNİZM'E BAKIŞI*

ELİF MERVE KOÇ**

ÖZET

“Osmanlı Devleti'nin en uzun yüzyılı” olarak adlandırılan 19. yüzyıl, bizlere kıymetli şahıslar ve eserler kazandırmıştır. Bunlardan en önemlisi şüphesiz yaşadığı döneme iz bırakmış olan Ahmed Cevdet Paşa'dır. Devlet kademelerinde birçok makamda bulunmuş ve bununla beraber çağındaki olayları kalemiyle geleceğe aktarmıştır. Miras bıraktığı eserleri ve bürokrasiden akademiye ve idareciliğe birçok alanda gösterdiği başarılar ile Cevdet Paşa; Osmanlı tarihinde önemli bir yere sahiptir. 18. yüzyıl sonu, 19. yüzyıl başındaki çalışmalarında; 19. yüzyılın Osmanlı'sını; idari, askeri, ekonomik, siyasi ve sosyal yapısını müesseseler bazında irdelemiştir. Almış olduğu eğitimler ve yürüttüğü görevler; kendisinin bir hukukçu, devlet adamı ve tarihçi olarak anılmasına vesile olmuştur. Cevdet Paşa'nın şahitlik ettiği Tanzimat dönemi, dünya tarihinin ve özellikle Osmanlı Devleti'nin değişiminde kırılma olarak değerlendirilebilir. Bu yüzyılda yaşanan değişimin doğrusu, yanlışı ve gerekliliği Paşa'nın birçok eserinde konu edilmiştir. Tarih sahnesinde tüm bu dinamikleri nasıl okumamız gerektiğini yazılarında tartışan Cevdet Paşa; günümüzde de süregelen modernizm kavramı sorununa ışık tutmaktadır. Tanzimat dönemi içinde medresede yetişen Cevdet Paşa'nın çağdaşlarından farklılık gösterdiği nokta şüphe yok ki modernizm ve değişime karşı takındığı tutumdur. Kadim geleneğin savunucusu bir Osmanlıcı ve İslamcı olan Cevdet Paşa'nın gözünden 19. yüzyıl modernizmi, çalışmanın temel konusunu teşkil etmektedir.

Anahtar kelimeler: Ahmed Cevdet Paşa, Modernizm, Batılılaşma, 19. yüzyıl, Tanzimat Dönemi.

AHMED CEVDET PASHA AND HIS OVERVIEW OF MODERNISM

ABSTRACT

The nineteenth century, called the longest century of the Ottoman Empire, brought us valuable people and works. The most important of these is Ahmed Cevdet Pasha, left his mark in the period in which he lived. He held many positions in the state authority and transferred the events of his age to the future with his pen. Cevdet Pasha, with his works left and his successes in many fields from bureaucracy to academia and administration, in his works in the late 18th century and early 19th century, examined the 19th century Ottoman Empire in the field of administration, military, economy, politics and social structure on the basis of administration. The trainings he received and duties he carried out brought about being remembered as a lawyer, teacher, statesman and historian. The Tanzimat period that Cevdet Pasha witnessed can be regarded as a breaking in the change of world history and especially of the Ottoman Empire. The truth, wrong and necessity of the change experienced in this century have been mentioned in many of Pasha's works. Cevdet Pasha, discussing how we should read all these dynamics in his writings in the history scene, sheds light on today's ongoing problem of modernism. The point that Cevdet Pasha, who grew up in the madrasah during the Tanzimat period, differs from his contemporaries is undoubtedly his attitude towards modernism and change. 19th century modernism from the perspective of Cevdet Pasha, an Ottomanist and Islamist defender of the ancient tradition, is the main subject of the study.

Keywords: Ahmed Cevdet Pasha, Modernism, Westernization, 19th century, Tanzimat Reform Era.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin 15. ve 16. yüzyılın ortalarına kadar yaşamış olduğu klasik dönem,¹ zaman içerisinde değişime uğramaya başlamıştır. Değişimler; padişahların yetiştirilme tarzından taşranın yönetimine kadar geniş alanlarda örneklendirilebilir. Osmanlı devlet ve toplum yapısındaki değişim gerekliliği, 16. yüzyılın ikinci yarısından

* Bu makale *Ahmet Cevdet Paşa ve Osmanlı Devleti'nde Eğitimin Modernleşmesi* adlı Yüksek Lisans Tezi'nden türetilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, E-posta: elifmervekoç@gmail.com

¹ Mehmet Öz, *Kanun-i Kadimin Peşinde*, Dergah Yayınları, İstanbul 2019, s. 46.

itibaren hissedilmeye ve fark edilmeye başlanmıştır.² İslahat hareketleri, aydınların teorik olarak ele aldığı eylemler olarak anılmaktan çıkacak, zamanla devlet otoritelerince uygulanacaktır. Bu sürecin ilk örneklerini -pratik alanda yarattığı etkiyi- 19. yüzyıl itibariyle görmekteyiz.

Cevdet Paşa, yetmiş iki yıllık ömrüne sayısız makam ve eser sığdırmış olan ve Osmanlı Devleti'nin Batı medeniyeti ile hemhâl olduğu döneme tanık bir idareci; dünyanın değişen dengelerinin farkında olan, hukukçu kimliğiyle idari yapılanmaya son derece hâkim, bir müderris olarak yenilikçi müesseselerin kurucusu; toplumun istekleri ve değişimlerine valilik görevleri müsebbibinde aşına bir şahsiyettir. Bu yetkinliklerin tümü Cevdet Paşa'yı Osmanlı Devleti'nin en uzun yüzyılında ıslahat mimarları arasında görmemize vesile olmuştur. İslahatların fiili olarak Osmanlı Devleti kurumlarını değiştirmeye başladığı dönemde yaşamış olması Cevdet Paşa'yı, modernizm ve batılılaşma okumalarına ve gözlemlerine itmiştir. Paşa'nın eserlerinde bu ikilemin tartışmalarını gördüğümüzde, kendisini Doğu medeniyeti yandaşı ancak Batı'nın da düşmanı olmayarak uzlaşmacı tavra sahip oluşuna şahit oluruz. Dönemin büyük meseleleri: Osmanlı'nın kadim İslam medeniyetini korumak ve değişime kapı aralamak; işgallerin durdurulması yönünde ıslahatları devlet lehinde kullanmak ve Devleti Aliyye'yi dış baskılardan kurtararak refaha ulaştırmaktır. Cevdet Paşa, değişim mekanizmalarını kavrayarak bu doğrultuda yalnızca fikir beyan etmeyip bu fikirlerin doğacağı müesseselerin temelini de atacaktır.

1. Ahmed Cevdet Paşa'nın Hayatı

Cevdet Paşa, Hicri 1238 yılında (13-14 Receb 1238/26-27 Mart 1823) bugünkü Bulgaristan sınırında olan Lofça kasabasında doğdu.³ (Ek.1) Kırklareli'nden Bulgaristan'ın kuzeyinde Sofya ile Tuna nehri arasındaki Osme Nehri'nin kenarında yer alan Lofça'ya (bugünkü adı Lovce/Lovets)⁴ göç etmiş⁵ olan ailesi, Cevdet Paşa'nın eğitiminde önemli yer tutmaktadır. Küçük yaşta büyükbabası Hacı Ali Efendi'nin teşviki ve desteği ile Lofça Müftüsü Hafız Ömer Efendi'den Arapça, sarf, nahiv, beyan, belagat ve mantık gibi medrese dersleri⁶ ve akabinde kadı naibi Hacı Eşref Efendi ve müftü Hafız Mehmed Efendi'den çeşitli dersler aldı. Cevdet Paşa, ilim ehli olan ve yeterli maddi gelire sahip bir ailenin mensubu olmanın ve onun eğitimi ile yakından ilgilenen bir dedeye sahip olmanın avantajını taşıyordu.⁷ Asıl adı Ahmed iken "Cevdet" mahlasını 1843'te İstanbul'da gördüğü eğitim sırasında şair Süleyman Fehim Efendi'den almıştır.⁸ Yaşadığı kasabada yerel ulemadan resmî olmayan-bir mektep eğitimi aldı. Öğrenimini daha da ileri seviyeye götürmek için 1839 yılı başlarında dedesi tarafından İstanbul'a gönderildi.

*"Artık ulûm-ı âliye tahsîli için İstanbul'a azîmetim lâzime-i hâlden göründü. Sinnim ise henüz onbeş-onaltı râddesinde bulunduğu cihetle âgûs-ı vatandan ayrılmak bana göre müşkil idi."*⁹

İstanbul'a gelince Fatih/Çarşamba'da Papazoğlu medresesine yerleşerek Fatih Camii'ndeki derslere katıldı. Zamanın ünlü müderrislerinden fıkıh, usulü fıkıh, usulü hadis, hadis, tefsir, mantık, adab ve kelam gibi İslami ilimler okudu. Bunların yanı sıra fenni ilimler ile de meşgul olarak geometri, felsefe, tarih ve coğrafya dersleri gördü.¹⁰ Okuyup yazabilecek kadar Arapça ve Farsça, anlayabilecek ölçüde Fransızca ve Bulgarca biliyordu.¹¹ Eğitimine devam ettiği sırada vaizlik görevi de yapmaktaydı.¹²

*"...gececi gündüzlü çalışır geceleri yatağına yatmazmış. Kitap üzerinde uyuklar, uyanınca yine kitaba sarılırmış. Eyyam-ı tatiliyyede dahi dinlenmezdi. Bu derece kendini itabı ona zaaf getirmiş."*¹³

Öğrenim hayatından sonra devlet hizmetine Ocak 1844'te Rumeli kazaskerliğine bağlı Premedi Kazası kadılığı ile başladı. 29 Haziran 1845 tarihinde İstanbul müderrisliği görevini aldı. 14 Ağustos 1850 tarihinde Meclis-i Ma'arif-i Umûmiyye Azalığı ve Darülmualimin Müdürlüğü'ne tayin edildi.¹⁴ 1851'de Encümen-i Dâniş üyeliğine seçildi.¹⁵

² Öz, *Kanun-i Kadimin Peşinde*, s. 60.

³ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (kısaltma: BOA), Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (kısaltma: DH.SAİD.d.), No: 1, G. No: 2, 29/Z/1238, 06/Eylül/1823; Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Haz. Cevdet Baysun, TTK Basımevi, Ankara 1967, s. 3; Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Bedir Yayınları, İstanbul 1995, s. 21.

⁴ Şevki Nezihi Aykut, *Ahmed Cevdet Paşa Hayatı, Eserleri, Tarihçiliği, Hakkında Yapılan Araştırma ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 2.

⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul 1969, s. 153.

⁶ Mehmet Şakir Ülkütaşır, *Cevdet Paşa Hayatı – Şahsiyeti – Eserleri (1822 – 1895)*, Doğu Yayınları, Ankara 1945, s. 7.

⁷ R. L. Chambers, "The Education of a Nineteenth Century Ottoman Alim: A. Cevdet Pasha". *International Journal of Middle East Studies*, 4(4), 440-464. 1973, s. 441.

⁸ Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, s. 35; Ülkütaşır, *Cevdet Paşa Hayatı*, s. 9; Cevdet Gören, (2017), Tarihçi Ahmed Cevdet Paşa'nın XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki Gelişmelere Dair Tespit ve Önerileri. (Yüksek lisans tezi, 2017). *YÖK Ulusal Tez Merkezi*, 485594, s. 6.

⁹ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, s. 4.

¹⁰ Ülkütaşır, *Cevdet Paşa Hayatı*, s. 8.

¹¹ Yusuf Halaçoğlu vd. Cevdet Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 7, s. 443-450), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 443-444; Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, s. 41.

¹² Cevdet Paşa, *Tezâkir*, s. 16.

¹³ Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, s. 31.

¹⁴ Ebül'ula Mardin, *Ahmet Cevdet Paşa*, Acar Yayınları, İstanbul 2011, s. 25.

¹⁵ Halaçoğlu vd. TDV, s. 444; Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, s. 58-62.

Fransız Akademisi tarzında teşkil olan Cemiyet-i İlmiye (Encümen-i Dâniş)'nin mazbatası ve beyannameleri Cevdet Paşa tarafından yazıldı.¹⁶

1 Temmuz 1846'da toplanan Meclis-i Ma'arif-i Umûmiyye'de, Fransız İlimler Akademisine benzer biçimde kurulması kararlaştırılan akademi fikri ortaya çıktı. Ahmed Cevdet Efendi, bu müessesenin gayesi ile temin edeceği faydaları ihtiva eden bir mazbata kaleme alarak Sultan Abdülmecid Han'a arz etti.¹⁷ 1854 yılında evvelce yazmakta olduğu Tarih-i Cevdet adlı eserinin ilk üç cildini Sultan Abdülmecid'e sundu ve rütbesi Süleymaniye derecesine yükseltildi.¹⁸ 1855'te vakanüvis tayin edildi.¹⁹ Devlet kademelerindeki bu yükselmenin yanı sıra ilmiye mesleğinde de ilerleyerek 9 Ocak 1856'da mevleviyet derecesindeki Galata kadılığına getirildi²⁰; aynı yılın 9 Aralığında Mekke-i Mükerreme kadılığı, 21 Ocak 1861'de İstanbul kadılığı payelerini aldı. 24 Haziran 1863 tarihinde Anadolu kazaskerliğine yükseldi. 13 Ağustos 1866'da kazaskerlik rütbesi vezarete çevrildi.²¹ Meclis-i Ma'arif işleriyle ve Darümuallimin nizamı ve ıslahatı ile meşgul olup bu mektep için nizamname hazırladı.²² Bundan sonra Maraş, Urfa, Zor sancakları ve Adana eyaletinin birleştirilmesiyle oluşturulan Halep valiliğine tayin edildi. 1868'de kendisine Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin ikiye ayrılmasıyla teşkil edilen Divan-ı Ahkâm-ı Adliye başkanlığı verildi. Divanın nezarete çevrilmesi üzerine Adliye nazırı oldu ve bununla ilgili kanun ve nizamnameleri hazırladı. Babıalı'de teşkil edilen Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Cemiyeti'nin reisliğine getirildi. 24 Ağustos 1871'de yeniden Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Cemiyeti ile Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi başkanlıkları verildi. 1873 yılında Şura-yı Devlet üyesi ve ardından Evkaf nazırı oldu.²³ Aynı yılın ortalarına doğru 12 Temmuz 1875'te Ma'arif Nazırlığına tayin edildi.²⁴ 1874'te Şura-yı Devlet başkan vekilliğine, 2 Kasım 1874'te Yanya valiliğine, 1875'te de Ma'arif nazırlığına ve kısa bir süre sonra da Adliye nazırlığına getirildi. 1877 yılında Dâhiliye nazırlığına, aynı yıl içerisinde Evkaf nazırlığına naklen tayin edildi. 1878'de Suriye valisi olarak Şam'a gitti. Şam valiliğine Midhat Paşa'nın tayin edilmesi üzerine açıkta kaldı ve İstanbul'a döndü. Yolda Ticaret nazırlığına tayin edildiği haberini aldı. Haziran 1879'da Tunuslu Hayrettin Paşa'nın sadareten istifası üzerine on gün müddetle sadrazamlığı vekâleten yürüttü ve Meclis-i Mahsus-ı Vükela'ya başkanlık yaptı. Said Paşa başvekil olunca tekrar Adliye nazırlığına getirildi. Ahmed Vefik Paşa'nın sadrazam olması üzerine 30 Kasım 1882'de Adliye nazırlığından ayrıldı ve üç buçuk yıl resmî görevlerden uzak kaldı. Cevdet Paşa son olarak Server Paşa'nın vefatı üzerine 11 Haziran 1886 tarihinde beşinci defa Adliye nazırlığına getirildi. Ancak Sadrazam Mehmed Kamil Paşa ile aralarında çıkan anlaşmazlık sebebiyle bir süre sonra ayrılmak zorunda kaldı. 10 Mayıs 1890'da II. Abdülhamid onu Meclis-i Ali'ye tayin etti. Abdülhamid Han tarafından sadrazam Hayrettin Paşa'ya Tanzimat ıslahatlarına dair bir layiha yazılması görevi verildi. Bu görev, Hayrettin Paşa'nın nezaretinde Cevdet Paşa intikal etti. Cevdet Paşa, eğitimle ilgili komisyonlar kurularak eğitimin her kademesinde okutulacak ders programlarını hazırlattı ve idadileri öğretmen yetiştirmek amacıyla Darümuallimin Sıbyan, Rüştîye ve İdadi olarak üç kısma ayırdı. Yeni açılan okullar için uzmanlara ders kitapları yazdırma görevini verdi.²⁵

Cevdet Paşa, sonraki hayatını ilmî çalışmalarına ve çocuklarına ayırdı. Kısa bir hastalıktan dönemi ardından 26 Mayıs 1895'te İstanbul Bebek semtindeki yalısında vefat etti ve Fatih Sultan Mehmed Türbesi haziresine defnedildi.²⁶

Tezakir ve Ma'ruzat adlı eserlerinden kendisine ve hayatına dair hemen hemen tüm ayrıntıları öğrendiğimiz Cevdet Paşa, 19. yüzyılda yaşamış kalemi ve zekâsı kuvvetli bir âlimdi. Ömrü boyunca yazmış olduğu kitapların yanı sıra aile mektupları²⁷ da günümüze ulaşmış ve kendisi hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmamıza vesile olmuştur. Ali Rıza ve Mehmed Galip Paşa kitabında Cevdet Paşa'yı, "...iffet ve doğrulukla tanınmış olup sade bir hayat süren, mülki ve siyasi muamelelere vakıf, şeyhülislamlardan namuslu, günah ve haramlardan kaçınan muhterem bir zat." olarak tanımlar.²⁸ Mahlasının kendisine vermiş olduğu olgunluk ve büyüklüğü taşıyan ve üç padişaha hizmet etmiş olan Cevdet Paşa; Abdülmecid, Abdülaziz ve Abdülhamid Han'ın hüküm sürdüğü yıllarda devletin idari alanlarında görev almıştır. İslah ve tenkil için görevlendirdiği vazifelerin arasında telif ve tercüme olarak yaklaşık otuz ciltlik eserleriyle

¹⁶ Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, s. 62; Cevdet Paşa, *Tezakir*, s. 46; Abdullah Uçman, Encümeni Dâniş. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 11, s. 176-178), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 176.

¹⁷ Ahmet Şimşirgil vd. (2015). *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, Beylik Yayınları, İstanbul 2015, s. 19-20.

¹⁸ Ülkütaşır, *Cevdet Paşa Hayatı*, s. 11.

¹⁹ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi I-II*, Selçuk Yayınları, Konya 1966, s. 91; Mardin 2011, age, s. 30.

²⁰ Aykut, *Ahmed Cevdet Paşa Hayatı*, s. 33.

²¹ Halaçoğlu vd. *TDV*, s. 444.

²² Cevdet Paşa, *Tezakir*, s. 46.

²³ Ülken, *Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 92; Halaçoğlu vd. *TDV*, s. 444.

²⁴ Cevdet Paşa, *Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Ma'ruzat)*, Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul 2014. s. 239.

²⁵ Mustafa Gündüz, *Eğitimci Yönüyle Ahmed Cevdet Paşa*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2015, s. 89.

²⁶ Ülken, *Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 93; Halaçoğlu vd. *TDV*, s. 445.

²⁷ Ahmet Cihan, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Aile Mektupları*, Gökkuşbuca Yayınları, İstanbul 2019.

²⁸ Ali Rıza vd. *Geçen Asırda Devlet Adamlarımız II*, Haz. F. Ç. Derin. Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s. 64.

devri için ön safta sayılan bir şahsiyettir.²⁹ İdari, ilmi ve hukuki vukufiyetinin yanı sıra iyi bir âlim, tarihçi, deha seviyesinde bir hukukçu³⁰, dilbilimci, eğitimci ve yazarlık vasıflarına da sahip önemli bir şahsiyettir.³¹

2. Osmanlı Devleti ve Tanzimat Dönemi

17. ve 18 yüzyıllarda iç ve dış dinamiklerin bir arada değişme dönemini ihdas ettiğini ifade edebiliriz.³² Askeri ıslahat ve mektepleşme süreciyle başlayan bu değişim, günümüze kadar süregelen dini, siyasi, askeri, hukuki, ahlaki, ilmi alanlarda ortaya çıkan yeni fikir çabalarının, arayışlarının ve tartışmalarının, yeni uygulama gayretlerinin tümünü adlandırabileceğimiz süreç modernleşmedir, çağdaş düşünce dönemidir.³³

Osmanlı Devleti'nin Batı ile olan etkileşiminin 18. yüzyıldan çok önceleri başlamış olduğunu söyleyebiliriz. Coğrafi olarak kurulduğu toprakların Doğu ve Batı arasında olması, Osmanlı'yı her iki kültürü de yaşar vaziyete sokmuştur. İslamiyet'in devlet tarafından korunması (Müslüman/Sünni inanca mensup hükümdar ailesinin varlığı) ve 16. yüzyıl ile halifelik makamının Osmanlı Devleti'ne geçmesi, Doğu'nun İslam'ın hakimiyetinde olduğunu göstermekteydi. Doğu kültürünün İslam sancağını elinde tutması, Batı'nın karşısındaki tek kuvvet olma vazifesini de ihdas etmiştir. Coğrafi yakınlıkların ötesinde, Batı'ya doğru yayılan seferler ile Hristiyan Rumların Müslümanlarla ilişkisini kaçınılmaz hale getirmiştir. Ortak bayramlar, kutsal mekânlar ve gündelik yaşamdaki benzerlikler bu etkileşimin birer sonucudur.³⁴

Osmanlı Devleti'nin yeniliklere kapı aralamasının sebebi, kültürel anlamda ortaya çıkmış olan bir ihtiyacın giderilme gerekliliği değildir. Avrupa'nın fikri dönüşüm geçirdiği Rönesans ve dinî-sosyal bağlamda kendisini dönüştürecek Reform hareketlerinden Osmanlı toplumu azami miktarda etkilenecektir. Avrupa'nın feodalizmin çöküşüyle başladığı modernleşme süreci,³⁵ burjuvazinin gelişmesi ve akabinde gerçekleşecek olan sanayileşme ve bireysel hakların meydana gelişi toplumun yeni gruplar ve yeni fonksiyonlar doğurmasına sebebiyet vermiştir. Osmanlı Devleti için ise toplum bireyleşmesi 19. yüzyıla tekabül etmektedir. İmparatorluğun, Batı'nın getirdiği inkılaplardan (ayanlık, sanayi, pazar) etkilenme süresi yüzyıllar alacaktır.

Osmanlı; kültürel zenginliğini muhafaza eden, eklektik ve diyalektik ilim dünyasına sahip olan bir devlettir. Orta Çağ'ın İslam dünyasının altın çağı olarak nitelenmesinden etkilenecek kültür mirasını devşirmeleri; ancak 18. yüzyıldaki bilim ve teknoloji devrimine ayak uyduramaması sebebiyle Avrupa tekniğine başvurma ihtiyacı hasıl olmuştur.

*"Avrupa'da sâir fûnûn ve sanâyi' ilerülemeğe başladığı gibi usûl-i cedîde üzre tanzim ve ta'lîm-i asker mes'elesi dahi şüyû' ve intişâra başlamış olduğu cihetle Devlet-i Aliyye dahi ihtilâle varmış olan nizâmâtın islâhıyla mukâbele bi'l-misl kâidesince asâkirini usûl-i cedîde üzre tertîb ü ta'lîm ve âlât u edevât-ı harbiyyesini ana göre tanzîm edildi."*³⁶ sözleriyle ifade etmektedir.

Ordunun, savaşlarda eskisi kadar parlak zaferlerle geri dönemeyip birçok savaşın kaybedilmesi* sonucu müesseselerin yenileşmesi gerektiği fikri, 16. yüzyıldan itibaren siyasetnamelerde konu edilmeye başlanmıştır. Tanzimat dönemi ile beraber, bu ıslahat fikirleri Avrupa medeniyetinden devşirilen yenilik fikirleriyle birlikte devlet ricali tarafından uygulanmaya başlanmıştır diyebiliriz. Avrupa medeniyetiyle girilen etkileşim, yalnızca tekniğin değil siyasi ve sosyal alanlarda değişimin de habercisi olacaktır. Devir, kadim geleneğin köklü değişimlerinin ve aydınlar arasında ortaya çıkacak kavram çatışmalarının sahnesi olacaktır. 19. yüzyıl bizleri, sadece ordunun ve sınıfların batıdan gelen bilgi ve nizamla ıslahına değil, *belki bütün hayatın, cemiyetlerin*,³⁷ değişimine şahit edecektir. 1826 yılı sonrasında Avrupa'ya gidip orada tahsil gören ve gözlemlerde bulunan Osmanlı öğrencilerinin sayılarındaki artış,³⁸ Batı medeniyetinin mahiyetini ve Osmanlı'ya aktarılması gereken unsurların neler olduğu konusunu netleştirecektir. Akabinde 1839 Tanzimat Fermanı ile inkılapçı düşünce ve kurumların Osmanlı toplumuna girmeye başladığı

²⁹ Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 207.

³⁰ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınları, Ankara 2013, s. 171.

³¹ Elif Merve Koç, (2017). Ahmet Cevdet Paşa ve Osmanlı Devleti'nde Eğitimin Modernleşmesi. (Yüksek Lisans Tezi, 2017). *YÖK Ulusal Tez Merkezi*, 480337, s. 37.

³² Öz, *Kanun-i Kadimin Peşinde*, s. 201.

³³ İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s. 11.

³⁴ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 60.

³⁵ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 25.

³⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet I. Cilt*, Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 115.

* Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet* adlı eserinde Osmanlı Devleti'nin aksaklığı uğrayan müesseseleri hakkında detaylı bilgiler verir. Bunların başında gelenlerden biri de ordunun içerisinde görülen nizamsızlıktır. "...ez-kadîm alay-beyilik müstakîmü'l-etvâr ve ehl-i ırz u vakâr olan zatlara tevcih oluna gelmişken sonraları himâyet ve şefâat ve rüşvet ile esâfil ve edâniden ba'zı kesâna verilmeğe ve bu husûs vâililere medâr-ı cerr-i menfaat olarak mücerred celb-i menâfi' için bilâ-sebeeb alay-beyiler azl ü nasb olunmağa başlayıp anlar dahi türlü bahâne ve vesîleler bularak şunun bunun dirliğin ref' ve ibkâ ettirmeğe âdet emleriyle ve daha nice fenâlıklar vücûda getirmekte olmalarıyla zuamâ ve erbâb-ı tîmâra killet ve perişânlık târf olduğu hâlde işleri evvelkiden efvân ve girân idi. (...) Ve bu nizâmsızlık asâkirin her sınıfına sirâyet ederek akıncı tâifesi dahi kimi ulûfeli kul nâmına olup (...) Devlet-i Aliyye akın maslahatı için Tatar askerine muhtâc olmuştur." (Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet I. Cilt*, s. 113-114.

³⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 70.

³⁸ Tuncer Baykara, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 35.

görülmektedir. Fermanda Gayrimüslim halka verilen taahhütler Osmanlı padişahının halifelîği ve bütün Osmanlı tebaasının eşit derecede hükümdarı olma sıfatının yüklediği vazifeler nezdinde bir ayrıma gidecektir. Müslüman olmayan tebaaya verilen tavizlerin halifelik makamının icrasına zeval getireceği yönündeki fikirler ve Batı aleyhtarlarının da laik düzenin kurulması gerektiği fikirleri, ortaya bugün de devam eden bir fikri çatışmanın çıkmasına neden olmuştur.³⁹ Tanzimat dönemine girilmesi çoğunluk olarak dış baskıların sonucu olduğundan, *zorlama*,⁴⁰ tepeden inme ve aniden vuku bulması; yenileşme fikirlerinin benimsenmesinde de bir o kadar uzun süreçlerin ihtiyacına gereksinim duyacaktır. Hakeza, yeni ve eski paradoksunun günümüzde dahi sürmesi, fikirlerin kaygan zeminde ve olgunlaşmadan ortaya konulduğunun kanıtıdır. 18. yüzyıl ile başlayıp ancak iki asır sonra 20. yüzyıl başlarında oturtulabilecek olan çağdaşlaşma, Osmanlı topraklarında iç ve dış sancıkların ardından gelecek bir mücadele ürünüdür. Gelenek kavramı yerine gelecek olan ilerleme, denge kavramının yerini alacak olan devrim⁴¹ ve hiyerarşinin kendini bırakacağı bireycilik, Osmanlı Devleti'nin altı asır boyunca kemikleşmiş düzenine yavaşça girecektir.

Değişim, öyle bir yüzyılda vuku bulmuştur ki Osmanlı Devleti'nin topraklarına karşı başlatılan işgaller, askeri reformları gerektirirken; kaybedilen savaşlar, teknik alanda yeniliği zaruri kılıyordu. Daimi ordunun kurulma icabı mali ve idari bakımdan bir ıslah gerektirirken yeni kanunlaşma ihtiyacı da zuhur etmekteydi. II. Mahmud dönemi ile kurulan yeni ordunun, modern silahları kullanacak öğrenci eksikliği yetkin subay kadrosunu yetiştirme ihtiyacını doğuracaktır. Bu vesileyle eğitim alanında bir düzine yenileşme hareketi cereyan edecek ve Mühendislik, Denizcilik ve Tıp alanında askerî-sivil okulların Batı tekniği ve eğitimci kadrosuyla Osmanlı hayatında inşa edildiğini göreceğiz.

Batı'dan devşirilen yeniliklerin ilk evresi, Batı'nın askeri yeniliklerinin uygulanması ya da akıbetin Tanrı'ya bırakılması yönünde tartışmaları doğuracaktır.⁴² Osmanlı aydınları, devleti yaşanan bu trajediden kurtarmak için türlü yollar deneyecektir. Teknik alanda yapılacak olan ıslahat hareketlerinin, Batı medeniyetinin yaşam tarzı, giyim kuşam ve insan ilişkileri nazarında ortaya çıkacak olan Avrupalılık, Cevdet Paşa gibi *tutucu*⁴³ aydınların tepkilerini çekmiştir. Batı düşüncesine karşı duyulan endişeler; Batı'nın düşman topraklar olarak sayılması ve farklı dine olan mensubiyet bu zihniyetin ahlaki bir kınamaya dönüşmesine sebep olmaktadır.⁴⁴ "Avrupa" ve "Avrupalılık"a karşı geliştirilen karşıtlık fikri, gelişmeyi gerektiren meselelerde Avrupa'nın örnek alınmasını güçleştirmiş ve özellikle aydınların gruplaşmalarına neden olmuştur. Cevdet Paşa ile karşıt düşüncede olan çağdaş münevverlerden birkaç örnek verecek olursak ilk isim Münif Mehmed Paşa'dır. (1830-1910) Münif Paşa, Osmanlı'nın modern toplumun gerisinde kalmasının sebebi olarak "görenek belası" deyimini kullanmaktadır. Geleneklerle devam edegelen kurumların işlevlerini yitirmiş olduklarını varsaymakta ve revize edilmediği müddetçe gelişmeye ket vuracağı yönünde düşüncelere sahiptir.⁴⁵ Kadim gelenekten uzaklaşılması gerektiği düşüncesine katılan bir diğer aydın Şinasi'dir. İbrahim Şinasi Efendi (1826-1871) *garp nevilerini memlekete getirmek için müşterek hareket eden*⁴⁶ medeni gelişim için esas olanın akıl olduğunu savunmaktadır. Batı'nın akli esas almış olmasıyla gelişmeye devam etmesini bunun kanıtı olarak görür. İslam medeniyetinin hurafelerle istila edildiğini⁴⁷ zikretmektedir. Devletin yardımıyla ve safi bir Türkçe ile halkın ateşlenmesi kaçınılmaz olacaktır. Edebiyatında millet, medeniyet, taassup, encüman-i daniş gibi kavramları kullanması siyasi edebiyatın temellerini atmış ve batı edebiyatı çevirileriyle Osmanlı toplumunun dönüşümüne yayınlarıyla destek vermiştir.⁴⁸ Cevdet Paşa, kendisinden sonra gelecek olan Namık Kemal ve Ziya Paşaların önderliğinde eleştirel, İslami-Türk kültürünü muhafaza eden⁴⁹ bir sınıfın oluşmasına sebebiyet verecektir. Denenecek yolların devlet ve toplum adına vereceği ödünleri en aza indirebilmek için türlü fikirler ortaya atılacaktır.

3. Cevdet Paşa, Modernizm ve Batılılaşma

Tanpınar, Cevdet Paşa'yı "Avrupa'ya hayran, medeniyetçi, terakki sever; buna mukabil yerli ananelerin ve hususiyetlerin muhafazasında muasır" bir zat olarak tanımlamaktadır.⁵⁰ Cevdet Paşa aynı zamanda düalist olarak da tanımlanabilir. Devri gibi uzlaşmacı ama bir o kadar da kadim olana bağlıdır. Terakkinin din ve şeriat kadroları içerisinde⁵¹ temin olunmasını ve örf-âdetlere riayet edilmesinde ısrarcıdır. İslam ve Osmanlı düşüncesini savunan Paşa,⁵² Devleti Aliye'nin kurtuluş reçetesini kadim gelenekte görmekteydi. Zamanın ve şartların değişmesinin tabii bir

³⁹ Halil İnalçık, *Osmanlı ve Modern Türkiye*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 62-63.

⁴⁰ Baykara, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı*, s. 171.

⁴¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s. 33.

⁴² Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s. 10.

⁴³ Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s. 13.

⁴⁴ Chirstoph K. Neumann, *Araç Tarih Amaç Tanzimat*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 145.

⁴⁵ İsmail Doğan, Münif Mehmed Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 32, s. 9-12), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006, s. 9.

⁴⁶ Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 174

⁴⁷ Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 191.

⁴⁸ Alim Kahraman, Şinasi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt. 39, s. 166-169), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010, s. 169

⁴⁹ İnalçık, *Osmanlı ve Modern Türkiye*, s. 68.

⁵⁰ Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 207.

⁵¹ Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 158.

⁵² Ümit Meriç, *Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 1975, s. 11.

durum olduğunu düşünen⁵³ Cevdet Paşa, modernleşmenin zaruri olduğunu ancak İslam dairesinde şekillenip, esnetilip, genişletilmesi düşüncesindeydi. Modernleşmenin neleri kapsadığını ve nereye kadar kuşatılması gerektiği noktasında fikirler geliştirmiştir.⁵⁴ Yetiştirdiği medrese sistemi sebebiyle Doğu kültürünü sindirmiş olan Cevdet Paşa, Tanzimat ile gelen modern eğitim ve medresenin birbirine kaynaşması⁵⁵ fikrine sahip, kâfi miktarda milliyetçi ancak çokça Osmanlı ve İslamcı bir tavır içerisinde olmuştur. Bu tavır tüm yaşamına ve eserlerine sirayet etmiş; Tanzimat'ın getirdiği Batı fikrini külliyen benimsemekten beri durmuştur.

Cevdet Paşa'yı, fikri dünyası ve hedeflediği idealler ile etkileyen isim hiç şüphesiz Mustafa Reşit Paşa'dır. Reşit Paşa'nın sadaret makamına gelmesinin ardından şu cümleleri sarf eder:

“Reşid Paşa takımının efkârı neşr-i ma'arif ve ta'mim-i terbiye ile devleti usul-i cedide-i Avrupa'ya tevfikân tanzim etmek hususu idi.”⁵⁶

Reşit Paşa'nın önderliğinde 1851 yılında kurulan Encümen-i Daniş, Arapça ve Farsça gibi ecnebi lisanlardan alınan sözcüklerin Türkçeye dahil edilmesi ve dilin toplum nezdinde anlaşılabilirliğinin sağlanması amacını taşıyan bir müessese idi. Cevdet Paşa'nın *Kavâid-i Osmaniyye* adlı kitabı, Encümen'in ilk eseri olarak takdim edilmiştir.⁵⁷ Eser, Osmanlıca'nın üç dilden (Arapça, Farsça, Türkçe) meydana geldiği fikri üzerinde oluşturulmuş ilk Türkçe gramer kitabıdır.⁵⁸ Reşit Paşa'nın Encümen-i Daniş'te ilk basılacak kitap tercihinin *Kavâid-i Osmaniyye*'den yana kullanmasının başlıca sebebi budur. Cevdet Paşa'nın neşrettiği eserlerinde takındığı dilde sadelik ve yeni üslup prensibiyle daha anlaşılır bir Türkçe, Reşit Paşa'nın getirmiş olduğu ıslahatlardan biridir. Bu prensibi Tarih-i Cevdet, Kısas-ı Enbiya kitaplarında ve bilhassa Mecelle'de uygulamıştır.⁵⁹ Mustafa Reşit Paşa'nın sadarete bulunduğu süre boyunca tanzim ettiği müesseseler ve ilan ettiği Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti'ni yeni bir döneme taşımıştır. Sadrazamlığı sırasında Cevdet Paşa'yı da verdiği görevler ile yoğunlukla iyi bir idareci olması hususunda bil fiil eğitmiştir. Yenilik adına yapmış olduğu eylemlerin birçoğunda Cevdet Paşa ile ortak çalışma yürütmüştür. Reşit Paşa, ıslahat fikirlerini Cevdet Paşa'ya ve birçok aydına intikal ettirmiş ve Tanzimat aydınlarının yetişmesinde önemli rol oynamıştır.

Cevdet Paşa'nın çalışmaları, Reşit Paşa'nın iki sualine dayanmaktaydı: *Bizde nasıldı? Garpta nasıldır?*⁶⁰ Toplumların medeniyete ulaşmaları için üç adıma ihtiyacı olduğunu düşünen Cevdet Paşa, yeni eğitim ve kültür kurumlarının, yeni bir müfredatla ders kitaplarının revize edilmesinin ve Türkçe'nin bilim dili haline gelmesinin gerekliliği üzerine çalışmalarda bulunmuştur.⁶¹ Ancak *Tarih-i Cevdet* isimli kitabında önde gelen reform çalışmaları ordu ile ilgilidir. Eserde askeri reformların akabinde ilmiye sınıfına eleştiriler ile devam etmektedir.⁶²

Cevdet Paşa 19. yüzyıl Osmanlı'sını Lale Devrine benzetmekteydi.⁶³ Modernizm ile verdiği mücadelenin arkasında yalnızca benimsediği inanç var dememiz haksız ve yetersiz bir söylem olur. Bunun arkasında aslında daha büyük bir gaye vardı. O da devletin bekasını devam ettirmektir.⁶⁴ *Şeriatçılara kıyasla ilerici, sınırsız batılılaşma yanlılarına kıyasla gelenekçi*⁶⁵ olan Cevdet Paşa; Batı taklitçiliğine aykırı tutumlar sergilemiş, Sadrazam Fuat Paşa'nın 1864 yılında hazırladığı Fransızların departman sistemine uygun vilayet nizamnamesine muhalefet etmiştir. 1868 yılında Ali Paşa'nın Fransız Medeni Kanunu'nun (*Code Civil*) kabul edilme fikrini mahzurlu görmüş ve Mecelle'nin hazırlanma süreci başlamıştır.⁶⁶ Mustafa Reşit Paşa'nın, modernleşme yolunda atılacak hukuki yenilik adımı için seçtiği isim Cevdet Paşa idi. Bu adımın ilk pratiği olarak Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'nin kuruldu. Yeni hukuk sisteminin oluşturulacağı bu komite; güvenlik, mülkiyet hakları ve şerefın korunması gibi kişi haklarının yeniden düzenlendiği bir kanun kitabı hazırlamak üzerine oluşturuldu.⁶⁷ İslami gelenekler çerçevesinde, biçim olarak modern ancak İslam şeriatına bağlı bir kanunname hazırlayan Cevdet Paşa; 1926 yılına kadar Türk hukukçuluğunun en büyük başarısı sayılacak bir eser ortaya koymuştur.⁶⁸ Devlet adamı vasfının yanında tarihçi ve hukukçu kimliğine de sahip olması, Cevdet Paşa'yı bir o kadar kıymetli kılmaktadır. Maarif müdürlüğüne getirildiğinde ortaya koyacağı eğitim modeli, 19. yüzyılın sancılı sürecinde yeni bir elitin meydana çıkmasına sebebiyet vermiştir. Yaşamış olduğu devrin buhranlarına

⁵³ Mustafa Oğuz, *Ahmed Cevdet Paşa ve Tarihçiliği*, Kömen Yayınları, Konya 2014, s. 180.

⁵⁴ Mehmet Fatih Şeker, *Modernleşme Devrinde İlmîye Cevdet Paşa – İbnülemin Örneği*. İstanbul: Dergah, 2015, s. 23.

⁵⁵ Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 216.

⁵⁶ Cevdet Paşa, *Tezakir*, s. 23.

⁵⁷ Cevdet Paşa, *Tezakir*, s. 57.

⁵⁸ Aykut, *Ahmed Cevdet Paşa Hayatı*, s. 217.

⁵⁹ Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar II*, Dergah Yayınları, İstanbul 1987, s. 70.

⁶⁰ Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 208.

⁶¹ Halaçoğlu vd. TDV, s. 445.

⁶² Neumann, *Araç Tarih Amaç Tanzimat*, s. 86.

⁶³ Gören, Tarihçi Ahmed Cevdet Paşa'nın XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki Gelişmelere Dair Tespit ve Önerileri, s. 128.

⁶⁴ Mümtazer Türköne, Ahmet Cevdet Paşa ve Türk Modernleşmesi. *Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu Bildirileri* içinde 159-161, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 161.

⁶⁵ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 224.

⁶⁶ Ercüment Kuran, Devlet Adamı Olarak Cevdet Paşa. *Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu Bildirileri* içinde 3-7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 5.

⁶⁷ Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s. 132.

⁶⁸ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 172.

tanık olması ve usulsüzlüklere karşı ortaya koyduğu çözümler, onu farklı alanlarda çalışmalar yapmaya itmiştir. Cevdet Paşa, ilim erkânı arasına liyakat sahibi olmayan insanların girmesinin; ilmiye sınıfının cahil kimseler ile dolmasıyla sonunun gelmiş olduğunu düşünmekteydi. Sınıflar arasında dikey geçişin rüşvet ve adam kayırma ile yapılması da derecelerin usulsüzce verilmesine ve ilim ehli olanların hak ettiği koltuklara cehaletin oturmasına sebebiyet vermiştir.

“Bizden önceki devlet adamları ‘çünkü vezir oldun neylersin malı, neylersin canı’ derlermiş. Sonra, can daha tatlı, daha kıymetli mi oldu bilmem, fakat o derece fedakârlık devirleri geçti. Reşit Paşa, ‘neylersin malı derim ama neylersin canı diyemem’ derdi. Sonra mala olan sevgi daha da arttı. ‘Mal canın yongasıdır’ sözü atasözü oldu. Ahlak bozuldu. Doğruluk ve doğru söz azaldı. Gerçekten doğru sözlü güvenilir kişiler azaldı.”⁶⁹

Osmanlı devlet ve toplum yapısında görülen aksama ve bozulmalar hakkında kaleme almış olduğu yazılarda; baskılar ve soygunların arttığını, Hristiyan tebaanın adaletsiz vergi yükümlülüklerinin olduğunu, vezirlerin, ayanların ve kadıların haksızlıklara ortak olup göz yummalarından söz etmektedir.⁷⁰

Osmanlı Devleti’nin bağımsızlık mücadelesi ve fikri ayrımların keskin bir şekilde zuhur ettiği medeniyet çatışması ortamında bilgi ve derinlik sahibi, sadık ve hakkaniyetli devlet adamlarının yetişmesi yönünde nizamnameler hazırlamıştır.

Cevdet Paşa Sadullah Paşa’ya göndermiş olduğu mektubunda, Rusya ve Osmanlı Devleti’nin ıslahatlarını mukayese ederken Avrupa’nın yeniliklerinin alınması gerektiğini, bunu da taklitten değil her milletin kendi kültürüne uygun olarak tatbik edilmesi gerektiğini savunur. Cevdet Paşa:

“...bir tasavvuru kuvveden fiile çıkarmak mebad-i selâsenin içtimaina mütevakkıftır. Bunlar ilim ve idare ve kudrettir. Yani yapmayı bilmek ve azm ü cezm-i kavî ile yapmak istemek ve yapabilmektir. Bu mebad-i selâse bir adamda yahut bir şahs-ı manevîde mevcut olursa her şey yapar. Ve birisi nakıs olursa iş aksar. Petro’da bu mebad-i selâse mevcut idi. Zira kendisi azimet-i kat’iyye eshabından olduğu hâlde ol vakte göre lâzım olan ma’lumatı hâsıl etmek üzere Avrupa’nın en mütemeddin yerlerini gezip dolaşmış ve servet ve miknet ne gibi şeylerden husule geldiğini muayene ve tahkik etmiş idi.

Binâenaleyh Strelitz ocağını ilga kesb-i iktidar eylediği gibi ıslahat-ı lâzıme derhâl icra ile sanayi ve ticaretin terakkisi esbabının istihsaline müsaraat eylemiş ve memleketince esbab-ı terakki olan şeylere hasr-ı nazar edip taklid-i sarf yoluna gitmemiş idi. Kâbil ü icra bir yol alıp beyhude nazariyat ile uğraşmamış idi”⁷¹(Ek.2)

cümleleri ile Avrupa’nın gezilip görülerek teknik, bilim ve askerî alanda ulaştığı başarıya ayak uydurulması gerektiğini söylemektedir. Askerî, idari ve eğitim alanında Batılılaşma fikrini, eğitimi geliştirmek için geleneksel değerlere başvurmak olarak okur ve Osmanlı Devleti’nin temellerini oluşturan siyasi ve sosyal değerleri koruyarak ilerlenmesi gerektiğini savunur.⁷²

Dönem itibarıyla ortaya atılan yenilik fikirlerinin aydın zümre ve halk nezdinde sindirilmesi, medeniyet aidiyeti sorunlarının baş göstermesine sebep olmuştur. Muhafazakâr olarak tanımlayabileceğimiz Osmanlı tebaası, Batı medeniyeti ürünlerinin devlet ricalleri ve aydınlar tarafından müesseselere, kitaplara ve sosyal hayata uyarlanması, Doğu medeniyetine yapılan bir saldırı olarak nitelendirmiştir. Bu kesim, İslamcı ve Osmanlıcı fikir akımlarının da etkisiyle radikal bir saf tutacaklardır. *Ait olunan ve olunması gereken medeniyet hangisidir?*, sorusu Cevdet Paşa’nın medeniyet kavramı hakkında da fikir beyan etmesine sebep olmuştur. Cevdet Paşa’nın medeniyet kavramına bakış açısının iki ayrı tanım üzerine olduğunu görmekteyiz. Medeniyeti, toplulukların içtimai olarak ulaştıkları bir merhale olarak tanımlamaktadır. Bu aşamaya ulaşabilmenin yolu ise şehir hayatı ve devletin varoluşudur.⁷³ Dünyanın en kadim medeniyetlerinin doğudan doğduğunu ve Avrupa’nın bu doğuş esnasında medeniyetten mahrum olduğunu ifade etmektedir. Bu mahrumiyetin, doğunun güneşiyle beslenmesi ardından Batı medeniyeti olarak inkişaf ettiğini ve kadim olanı -doğuyu- ilim ve fende geçebilmenin mümkün olmayacağını vurgulamıştır.⁷⁴ Ancak Osmanlı Devleti içerisinde ilmiye ve kalemiye olmak üzere iki sınıfın da içerisinde bulunmuş olduğundan Cevdet Paşa, ilimdeki gerilemenin de şahitlerindedir.

“Biz o zamanlarda ileri gidiyoruz derken ne kadar geri gittiğimizi ve kuvvetimizden ne kadar düştüğümüzü çok sonra anladık. Bu cümle ile beraber bizim bazı ahval-i hususiyemiz var ki diğer devletlere nâfi olan bize muzır olur.”⁷⁵(Ek.2)

⁶⁹ Cevdet Paşa, *Ma’ruzat*, s. 256.

⁷⁰ Cevdet Paşa, *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler Cilt I*, Sad. S. Irmak ve B. K. Çağlar. Milli Eğitim Yayınları, İstanbul 1973, s. 316.

⁷¹ BOA, Yıldız Esas Evrakı (kısaltma: Y.EE.), No. 45/11, D. No: 45, G. No: 11, 18/S/1302, 07/Aralık/1884.

⁷² Chambers, *Ottoman Alim: A. Cevdet Pasha*, s. 463-64.

⁷³ Meriç, *Cevdet Paşa’nın Cemiyet ve Devlet Görüşü*, s. 29.

⁷⁴ Cevdet Paşa, *Taribu Tarihi Cevdet*, Müt. Abdülkadir Efendi ed- Dana. Matbaatü Ceride, Beyrut 1891, s. 184-85.

⁷⁵ BOA, Y.EE., s. 4.

Medrese eğitimi almış az sayıda Tanzimat aydınlarından biri olması ve değişimin eğitim yolu ile gerçekleştirilebileceğine duyduğu inanç, Cevdet Paşa'nın ilmiye sınıfına karşı yapıcı eleştirilerini fiiliyata dökmesini kolaylaştırmıştır. Değişim konusunda katı bir tutum sergilememiş ancak kültürlerarası farklılığın göz ardı edilmemesi gerektiği hususunun altını çizmiştir. Her devanın her millete uygulanamayacağını; Batı'nın ilmi ilerleyişinden faydalanılması gerektiğini ancak kültürünün bu millete oturmayacağını ifade etmektedir.

“Devlet-i Aliyye ise irade-i gayri merkeziye tahtında idare oluna geldiği ve eyalâtın biri diğerine benzemeyip her biri idarece başka bir yol almış olduğu cihetle her tarafın usul-i hususiyesini düşünerek ıslahat-ı matlubeyi ana göre yapmak lazım gelirdi.”⁷⁶(Ek.3)

Devlet adamları ve ulemanın cehaleti ve yanlış inançları, öbür yandan Batı siyasetinin çıkarlarına alet olan taklitçiler yüzünden devletin kötü durumundan sıklıkla söz eden Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti içerisinde çeşitli alanlarda görülen hataların ıslah yolu ile düzelebileceği ancak bunun da “zamanın değişmesiyle ahkâmın değişeceği” ifadesiyle açıklamıştır.⁷⁷ Yapılması gerekeninse geçmişi Batı'dan alınacak taze bilgilerle canlandırmayı başarabilmektedir.⁷⁸ Bu anlayıştan kastedilenin geleneksel olanı yıkmak değil; ıslah edip birtakım yenilikler eklenerek kadim olanı diri tutarak zamana ayak uydurabiliriz düşüncesidir. Kullanmış olduğu *terakki* kavramı ile Cevdet Paşa'nın kastettiği bir siyasi kavramdan çok daha derindir. Eğitim, güvenlik, refah seviyesi gibi birçok ihtiyacın reformunda ihtiyaç duyulan anahtar kelimedir.⁷⁹ İlerleme için yapılması gerekenin sadece bilim ve eğitim olduğunu savunur. Bu düşüncesinde, yeniliklerin alındığı medeniyetin ne olduğunun çok da bir önemi yoktur. Bunun kanıtı ise eserlerinde yenilenen kurumları ifade ederken ortaya koyduğu örneklerdir. Yeniçeri ocağının kaldırılmasını Rusya'daki Sterlitz askerlerinin ilgasına benzetmesi, Napoleon'un askeri stratejilerini onaylaması Osmanlı'nın dışarıdan devşirme unsurları kabul edebileceği noktasındaki tavrını gözler önüne sermektedir. Cevdet Paşa eski gelenek ile yetişmiş bir paşa da olsa Tanzimat döneminin en reformisti sayılan Reşit Paşa mahiyetinde yetişmiştir. Kendisinin değişim fikirlerinin varlığı ve değişim mekanizmalarının öncüsü olması onu bir Batı düşmanı olarak anılmaktan uzak tutmuştur. Medeniyetin ve bilimin bir bağ kurması gerekmektedir. Kurulacak bu bağın sınırlara sahip olması gerektiği kaçınılmazdır. Alınacak her öğenin gelenekler ile bütünleşmesi ve toplumun yararını gözetmesi lazımdır.⁸⁰ Asrın gerektirdiklerine uymamak, kanun-i kadimden uzaklaşmak, ilmin ilim ehli olmayanların eliyle yozlaşması ve makamların rüşvet ile bozulması Cevdet Paşa için değişimin sebepleridir. Bu doğrultuda ortaya koydukları ile 19. yüzyılda modernizm rüzgârının getirdiklerine karşı nasıl bir tutum sergilediğini, 21. yüzyıl dünyasında zamana karşı koyan eserleriyle tarihe sunmuş müstesna bir düşünürdür.

SONUÇ

Cevdet Paşa'nın gözünden Türk modernleşmesini okumak, âdeta 19. yüzyıldan bugüne süregelen doğu-batı çatışmasına Tanzimat döneminden bir penceredir. Modernizm kavramı, dünyamıza Batı'dan gelen bir kavramdır. Ne şekilde ve ne ölçüde modernleşmesi gerektiği tartışmalarının hâkim olduğu Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devleti'nin aydınları arasında uzun süre fikri ayrılıklar meydana getirmiştir. Askerî ve teknik alanda ortaya çıkan ilk Batı modeli, sosyal alana intikal ettikçe taraflar keskinleşmiş ve aidiyet sorunları baş göstermiştir. Bu entelektüel ayrışma ve ayrıştırma ortamında Cevdet Paşa'yı, İslami ilimler ile yetişmiş, medrese çıkışlı, ilmiye ve kalemiye sınıfında bulunarak devlet adamları arasında çok yönlü yetileriyle kendisini bir Doğu medeniyeti temsilcisi olarak görmemize sebebiyet vermiştir. Yenilik ve gelişmeye kapalı olmayan, aksine Batı kültürüne karşı ılımlı bir tutum sergileyen Cevdet Paşa, modernizmi çağdaşlarından farklı bir şekilde okumuştur. Bu okuyuş reddiyeden öte, fakat tam bir kabul ediş de değildir. Eskiye yıkarak yeniyi getirme çabasından ziyade, eskinin eksiklerini yeni ile tamamlayarak zamana ayak uydurma yolu ile mümkündür. Zamana bıraktığı her eser ve her müessesede vermek istediği mesaj budur. Kadim olan geleneği ve bu geleneğin temeli olan İslam kültürünü diri tutmayı öğütleyen Cevdet Paşa; Tanzimat aydınları arasında fikirlerini hayata geçirme gayretinde bulunmuş ve yenileşmeyi dokunduğu her kuruma aktarmış olması sebebiyle önemli bir yere sahip olmuştur. Cevdet Paşa'nın çağına verdiği mesaj; Osmanlı'nın yaşaması için ne körü körüne yenilik karşısında direnme ne de körü körüne Batı'nın taklidinin yeterli olmasıydı.⁸¹ Her iki uç düşüncenin de karşısında kalemiyle durmuş, alternatif yollar sunarak devleti ve milletine hizmet etmiştir.

21. yüzyılın ilk çeyreğinde Cevdet Paşa'yı okumak, süregelen *nasıl modernleşelim* ve *ne kadar Batılılaşalım* sorunsallarına geçmişten sayfa aralayarak aydınlatmaktır. Bu aydınlık, sorunun hâlâ devam etmesi sebebiyle zaruri, sorunun çözümünün de aynı olduğunu gösterebildiğimiz ölçüde manidardır. Mahlasının kendisine ne kadar yerinde verildiğini yüzyıllar sonra bile gösterebilen olgunluk ve büyüklüğe sahip Ahmed Cevdet Paşa; âlim, filolog, sosyolog, hukukçu ve eğitimci bir zattır.

⁷⁶ BOA, Y.EE., s. 2.

⁷⁷ Harun Anay, Ahmet Cevdet Paşa'nın Modernizme Bakışı. *Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu Bildirileri* içinde 67-77. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, s. 71.

⁷⁸ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 235.

⁷⁹ Neumann, *Araç Tarih Amaç Tanzimat*, s. 147.

⁸⁰ Neumann, *Araç Tarih Amaç Tanzimat*, s. 150.

⁸¹ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 235.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA, Yıldız Esas Evrakı

18/S/1302, D. No: 45, G. No: 11, Y.EE.

BOA, Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri

29/Z/1238, D. No: 1, G. No: 2, DH.SAİDd...

ALİ RIZA VE MEHMED GALİB, *Geçen Asırda Devlet Adamlarımız II*, Haz. F. Ç Derin. Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.

ANAY, Harun, Ahmet Cevdet Paşa'nın Modernizme Bakışı. *Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu Bildirileri* içinde 67-77. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997.

AYKUT, Şevki Nezih, Ahmed Cevdet Paşa Hayatı, Eserleri, Tarihçiliği, Hakkında Yapılan Araştırma ve İncelemeler. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

BAYKARA, Tuncer, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2007.

BERKES, Niyasi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.

CEVDET PAŞA, *Taribu Tarihi Cevdet*, Müt. Abdülkadir Efendi ed- Dana. Matbaatü Ceride, Beyrut 1891.

---. *Tezakir*, Yay. Cevdet Baysun. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1967.

---. *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler Cilt I*, Sad. S, Irmak ve B. K. Çağlar. Milli Eğitim Yayınları, İstanbul 1973.

---. *Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Ma'ruzat)*, Haz. Yusuf Halaçoğlu. Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2014.

---. *Tarih-i Cevdet I. Cilt*, Haz. Mehmet İpşirli. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

CİHAN, Ahmet, Ahmet Cevdet Paşa'nın Aile Mektupları, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2019.

CHAMBERS, R. L., "The Education of a Nineteenth Century Ottoman Alim: A. Cevdet Pasha". *International Journal of Middle East Studies*, 4(4), 440-464. 1973.

DOĞAN, İsmail, Münif Mehmed Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 32, s. 9-12), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006.

FATMA ALİYE, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Bedir Yayınları, İstanbul 1995.

GÜNDÜZ, Mustafa, *Eğitimci Yönüyle Ahmed Cevdet Paşa*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2015.

GÖREN, Cevdet, (2017). Tarihçi Ahmed Cevdet Paşa'nın XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki Gelişmelere Dair Tespit ve Önerileri. (Yüksek lisans tezi, 2017). *YÖK Ulusal Tez Merkezi*, 485594.

HALAÇOĞLU, Yusuf ve AYDIN, Mehmet Akif, "Cevdet Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 7, s. 443-450), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı ve Modern Türkiye*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

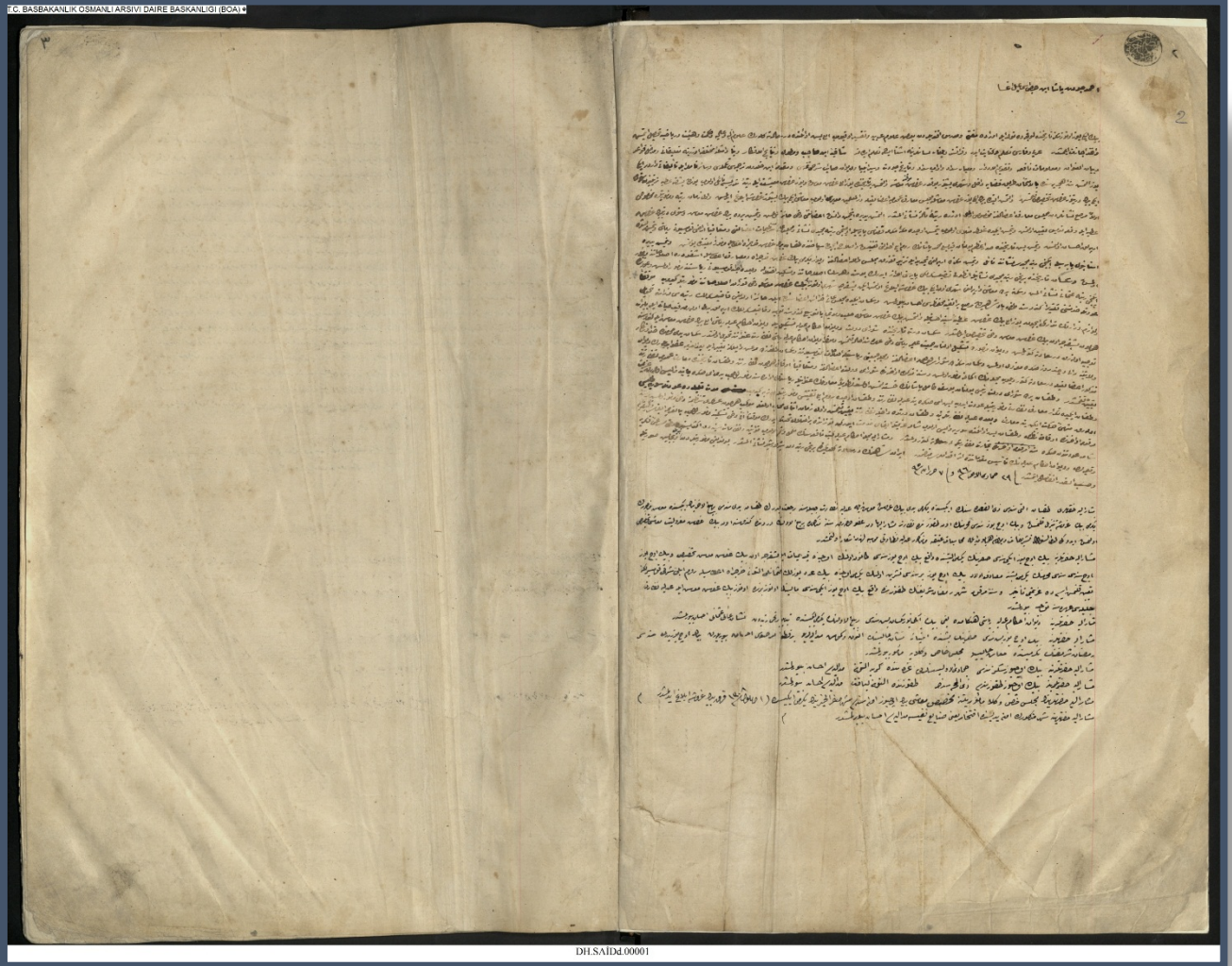
KAHRAMAN, Alim, Şinasi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 39, s. 166-169), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010.

KAPLAN, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar II*, Dergah Yayınları, İstanbul 1987.

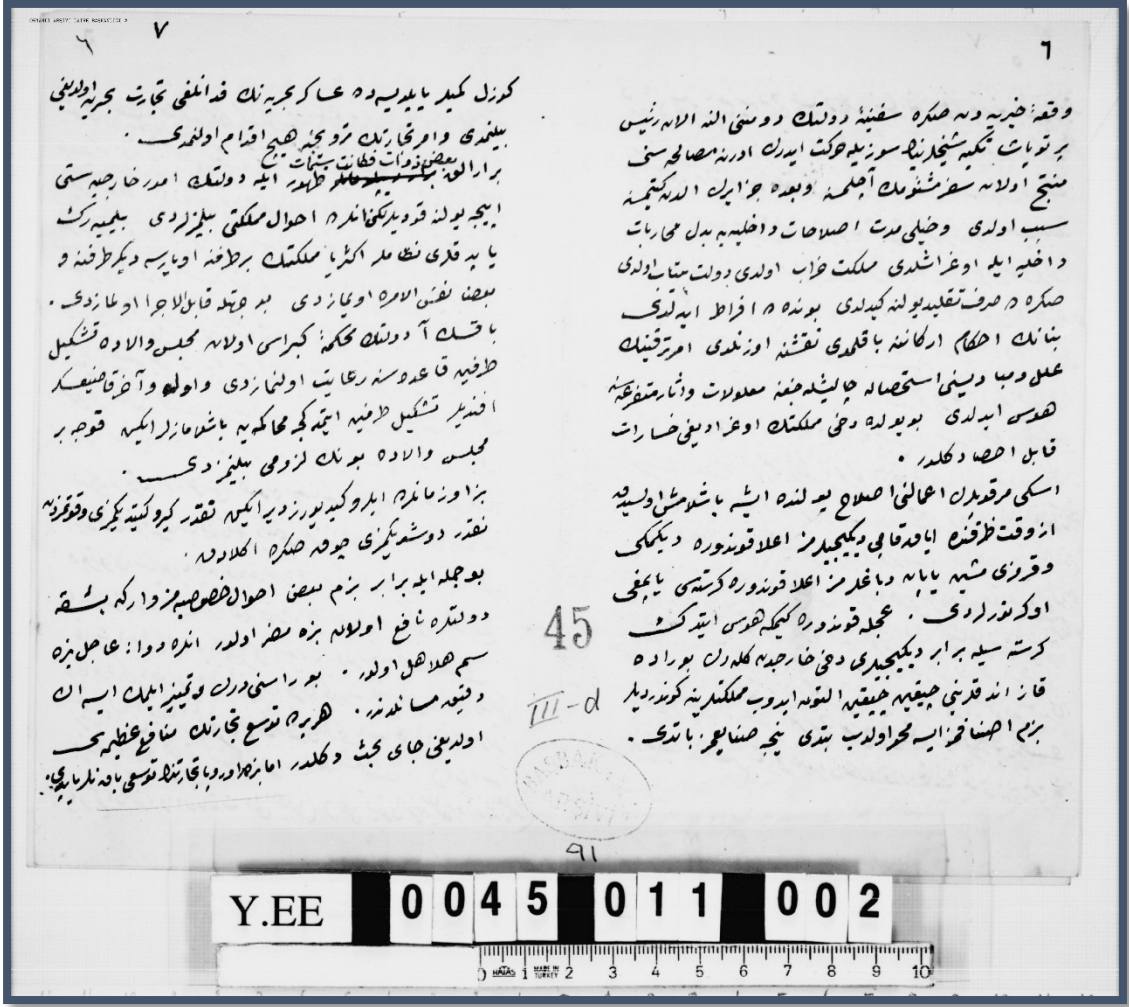
KARA, İsmail. *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.

- KOÇ, Elif Merve (2017). Ahmet Cevdet Paşa ve Osmanlı Devleti'nde Eğitimin Modernleşmesi. (Yüksek lisans tezi, 2017). *YÖK Ulusal Tez Merkezi*, 480337.
- KURAN, Ercüment, Devlet Adamı Olarak Cevdet Paşa. *Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu Bildirileri* içinde 3-7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.
- LEWIS, Bernardü, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınları, Ankara 2013.
- MARDİN, Ebül'ula, *Ahmet Cevdet Paşa*, Acar Yayınları, İstanbul 2011.
- MARDİN, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- MERİÇ, Ümit, *Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1975.
- NEUMANN, Christoph K, *Araç Tarih Amaç Tanzimat*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- OĞUZ, Mustafa, *Ahmed Cevdet Paşa ve Tarihçiliği*, Kömen Yayınları, Konya 2014.
- ÖZ, Mehmet, *Kanun-i Kadimin Peşinde*, Dergah Yayınları, İstanbul 2019.
- ŞEKER, Mehmet Fatih, *Modernleşme Devrinde İlmîye Cevdet Paşa – İbnülemin Örneği*. İstanbul: Dergah, 2015.
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet ve EKİNCİ, Ekrem Buğra, (2015). *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, Beylik Yayınları, İstanbul 2015.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul 1969.
- . *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- TÜRKÖNE, Mümtazer, "Ahmet Cevdet Paşa ve Türk Modernleşmesi", *Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu Bildirileri* içinde 159-161, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.
- UÇMAN, Abdullah, Encümeni Dâniş. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 11, s. 176-178), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi I-II*, Selçuk Yayınları, Konya 1966.
- . *Millet ve Tarih Şuuru*, Dergah Yayınları, İstanbul 1976.
- ÜLKÜTAŞIR, Mehmet Şakir. *Cevdet Paşa Hayatı – Şahsiyeti – Eserleri (1822 – 1895)*, Doğus Yayınları, Ankara 1945.

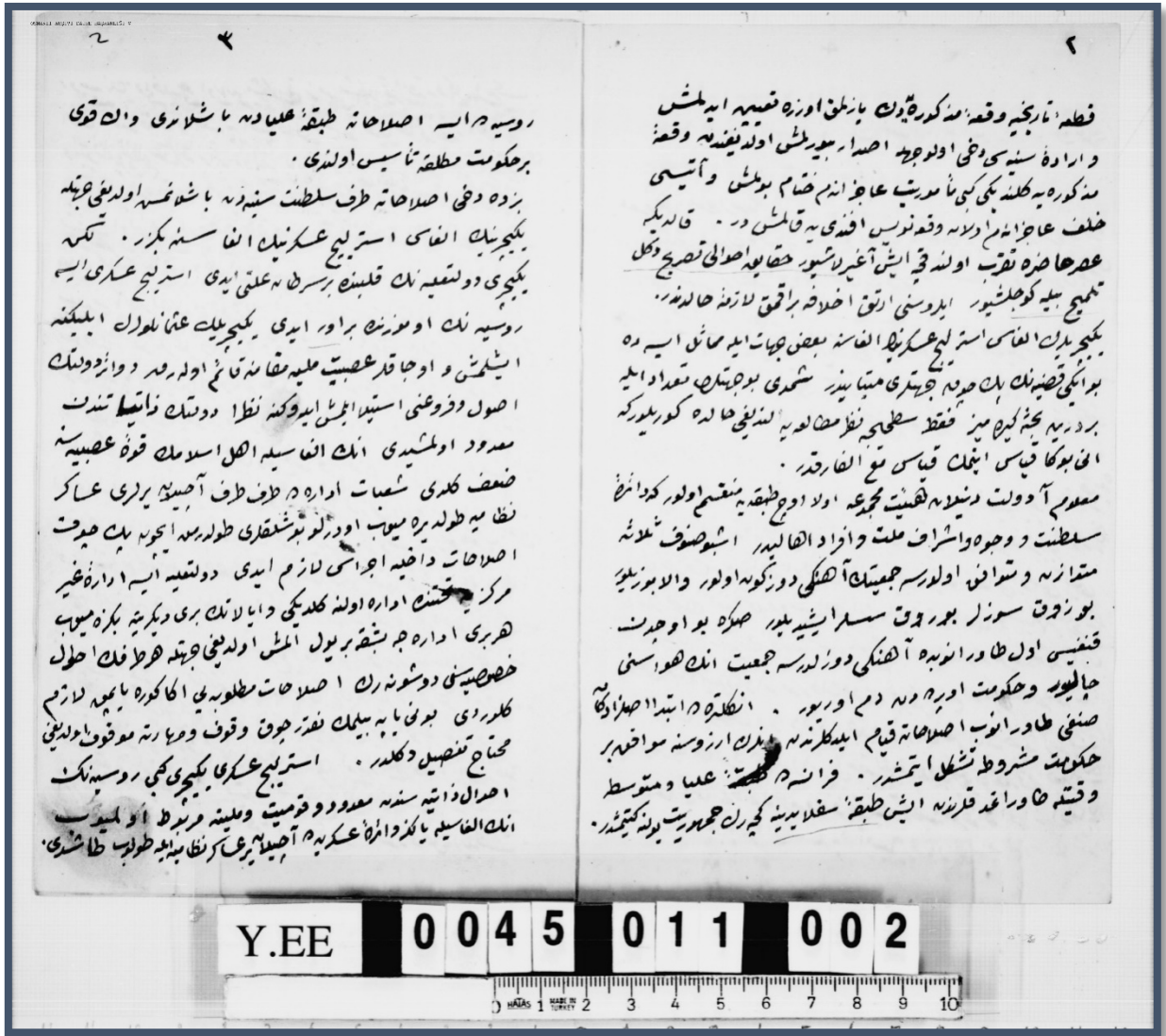
EKLER

(Ek.1: Ahmed Cevdet Paşa; 1238 Lofça doğumlu, Hacı İsmail'in oğlu. Hayatı hakkındaki kendi el yazması evrak)

(Ek.2: Cevdet Paşa'nın Tarih-i Cevdet'in hatimesinden sonraki vekayii, bilhassa yeniçeriliğin ilgası, ıslahatların neden başarısız olduğu vesair diğer tarihi hadiselerle ilgili görüşlerini muhtevi Sadullah Paşa'ya yazdığı hususi mektubun aslının bir nüshası)

(EK.3: Cevdet Paşa'nın Tarih-i Cevdet'in hatimesinden sonraki vekayii, bilhassa yeniçeriliğin ilgası, ıslahatların neden başarısız olduğu vesair diğer tarihi hadiselerle ilgili görüşlerini muhtevi Sadullah Paşa'ya yazdığı hususi mektubun aslının devamı)

